

УДК 327.57(100):341.123+327.5(1-622НАТО)

*Галина Попович,
магістрант факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

У сучасному глобалізованому світі, незважаючи на появу у світовому співтоваристві загального сприйняття викликів глобальної міжнародної безпеки та усвідомлення необхідності прийняття конкретних заходів суб'єктами міжнародного права для відповіді на ці виклики, продовжує посилюватися дисбаланс сил у справі підтримання міжнародної безпеки, який загрожує існуванню життя на планеті. Тому питання підтримки міжнародної безпеки продовжує бути серйозним фактором впливу на розвиток міжнародних відносин.

У статті досліджено основні детермінанти, що стали підґрунтям для появи концепції міжнародної безпеки у глобальному світі. Проаналізовано першочергову роль Організації Об'єднаних Націй як головного механізму забезпечення колективної безпеки, а також висвітлено потенційне місце у вирішенні глобальних викликів сучасності регіональних міжнародних організацій.

Ключові слова: *концепція міжнародної безпеки, Організація Об'єднаних Націй, НАТО, міжнародні конфлікти, глобалізований світ, колективна безпека.*

In today's globalized world, despite the emergence in the world community of a general perception of the challenges of global international security and awareness of the need for concrete action by international law to respond to these challenges, the imbalance in maintaining international security continues to grow. Therefore, the issue of maintaining international security continues to be a serious factor influencing the development of international relations.

The article examines the main determinants that became the basis for the emergence of the concept of international security in the global world. The primary role of the United Nations as the main mechanism for ensuring collective security is analyzed, as well as the potential place in solving the global challenges of the modern world of regional international organizations is highlighted.

Keywords: *concept of international security, United Nations, NATO, international conflicts, globalized world, collective security.*

Актуальність теми дослідження. *У сучасному глобалізованому світі, незважаючи на появу у світовому співтоваристві загального сприйняття викликів глобальної міжнародної безпеки та усвідомлення необхідності прийняття конкретних заходів суб'єктами міжнародного права для відповіді на ці виклики, продовжує посилюватися дисбаланс сил у справі підтримання*

міжнародної безпеки, який загрожує існуванню життя на планеті. Забезпечення міжнародної безпеки розглядається зараз як серйозний фактор впливу на розвиток міжнародних відносин.

Метою роботи є теоретичне узагальнення і синтез основних концептуальних підходів до пояснення природи міжнародної безпеки, її ролі та місця в сучасній системі міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є система міжнародної безпеки в умовах трансформації сучасних міжнародних відносин. Предметом дослідження – безпекові концепції провідних міжнародних акторів як чинник забезпечення існування національної держави.

Нормативну базу дослідження склали міжнародні договори, документи ООН та України, а також ОБСЄ, ЄС, НАТО, норми внутрішньодержавного права [4,5,9].

Рівень наукового дослідження проблеми. Проблема міжнародної та європейської безпеки протягом багатьох років була об'єктом прискіпливого інтересу з боку низки політиків та науковців.

Перш за все, тема національної безпеки поступово концептуалізується як інтелектуальна проблема. Так, дослідники [1,5] визначають, що, з одного боку, поняття «глобальна безпека» стало невід'ємним атрибутом більшості воєнно-політичних концепцій, аналітичних та прогностичних розробок довгострокового, глобального характеру» [1]. З іншого боку, відмічають [5] що «й досі немає чіткої, загально визнаної дефініції поняття «глобальна безпека», і до того ж «розбіжності між науковими школами та окремими дослідниками досить радикальні» [6].

Праці вітчизняних інтелектуалів дали широкий контекст нових досліджень безпекових підтем – безпека і НАТО, безпека і міжнародні організації (ООН, ОБСЄ). В умовах нових геополітичних реалій були розставлені значні акценти на військовому аспекті проблеми [6]. Наприклад В. Горбулін у ряді своїх робіт провів дослідження військово-політичних питань, створення структур регіональної і глобальної безпеки [6]. Найбільш значними в цей період можна назвати також роботи О.Гречанінова по близькій тематиці. Водночас в узагальненнях знайшли віддзеркалення сюжети вагомості моментів співпраці України з ЄС, що лежать в економічній, політичній, культурно-цивілізаційній та геополітичній площинах.

Наукова новизна дослідження результатів полягає у розробленні та обґрунтуванні методології дослідження впливу глобалізаційних процесів на трансформацію складників системи міжнародної безпеки в умовах державотворчих трансформацій.

Проблема забезпечення загального миру і міжнародної безпеки є однією з центральних у сучасних міжнародних відносинах. Сьогодні, у ХХІ столітті, ми є свідками перехідного періоду в еволюції міжнародної системи, і пов'язано це, перш за все, з переходом від біполярного світу до постбіполярності. Подолання біполярної конфронтації як способу організації міжнародних відносин

пов'язано з встановленням нової системи взаємин і підтримання безпеки в ареалі Схід – Захід [8].

В цілому міжнародну безпеку можна визначити як стійкий і ненасильницький світопорядок, заснований на міжнародному праві, що характеризується наявністю сприятливих умов для вільного розвитку держав, забезпеченням в повному обсязі прав і свобод людини, прагненням до високого рівня життя людей.

До кінця ХХ ст. поняття міжнародної безпеки сприймалося виключно у військово-політичному розумінні. Історія формування системи колективної безпеки починається з стародавніх часів. Однак якщо говорити про створення великих і реально діючих міждержавних систем колективної безпеки, то слід згадати Священний союз, створений Російською імперією, Австрією і Пруссією в 1815 р. (пізніше до нього приєдналася Франція).

Цілі Священного союзу були спрямовані на збереження європейських кордонів, закріплення легітимності монархічних режимів і боротьбу з революціями.

Перша спроба створення на універсальному рівні системи колективної безпеки пов'язана з появою після Першої світової війни Ліги Націй, яка майже 20 років намагалася вберегти світ від нових глобальних воєн, але не змогла.

З урахуванням помилок в діяльності Ліги Націй після Другої світової війни в 1945 р. була утворена Організація Об'єднаних Націй. Вона була створена, перш за все, для того, щоб «позбавити прийдешні покоління від лиха війни» і тим самим запобігти повторенню жахів світових воєн. У Статуті ООН були зафіксовані централізований процес прийняття рішень з питань колективної безпеки і найбільш повна заборона застосування сили в міжнародних відносинах. Ці зусилля доповнювалися зобов'язаннями держав з роззброєння.

Разом з тим широко відомо, що найсерйозніші загрози безпеки, з якими світ стикається сьогодні і буде стикатися в майбутні десятиліття, зводяться не тільки до агресивних воєн між державами.

Це також інфекційні хвороби, погіршення стану навколишнього середовища, війни та насильство всередині держав, поширення і можливість застосування ядерної, радіологічної, хімічної та біологічної зброї, тероризм і транснаціональна організована злочинність.

Ці загрози походять і від недержавних суб'єктів, і від держав, причому мова йде і про безпеку людини, і про безпеку держави. Загрози перетинають національні кордони, вони взаємопов'язані і повинні усуватися на всіх рівнях: глобальному, регіональному, національному.

Жодна держава, якою би сильною вона не була, не може самостійно захистити себе від сучасних загроз. Саме тому нині у світі зростає визнання необхідності в розширеній концепції безпеки.

Так, в поняття міжнародної безпеки вже включають військову, політичну, продовольчу, екологічну, космічну, інформаційну та інші види безпеки.

У теорії і практиці міжнародних відносин відзначається еволюція поняття «безпека», яке з 80-х рр. ХХ ст. дедалі більше ототожнюється не стільки з

національною воєнною безпекою, скільки з множинністю причин, які загрожують безпеці, і з взаємозалежністю держав.

Як відзначав проф. Г.І. Тункін, «значна роль при створенні всеосяжної концепції безпеки відводиться міжнародному праву, оскільки така безпека є певною системою міждержавних відносин, заснованою на суворому дотриманні приписів міжнародно-правових норм» [2]. При цьому всеосяжна міжнародна безпека буде найбільш ефективною тоді, коли з'являться домовленості щодо всіх її складових, які отримають закріплення в принципах і нормах міжнародного права.

До таких належать відмова ядерних держав від війни, конкретні заходи щодо роззброєння, справедливе політичне врегулювання міжнародних криз, зміцнення довіри, заходи щодо забезпечення недоторканності кордонів, запобігання тероризму, співпраця в галузі прав людини та вирішення інших глобальних проблем, в числі яких проблема забезпечення екологічної безпеки [3].

Основу права міжнародної безпеки становить Статут ООН і система загально визнаних принципів міжнародного права, які створюють необхідні міжнародно-правові передумови для реалізації концепції міжнародної безпеки в сучасних міжнародних відносинах.

У теорії і практиці виділяються два компоненти міжнародної безпеки: універсальна і регіональна безпека. Обидва види міжнародної безпеки забезпечуються більшістю держав світу або регіону – цим пояснюється використання терміну «колективна безпека».

Універсальна система забезпечення міжнародної безпеки діє в межах ООН, Рада Безпеки очолює цю систему. Тільки Рада Безпеки може зафіксувати акт агресії і застосувати до агресора комплекс заходів, включаючи використання збройної сили. Рада Безпеки ООН, безумовно, несе головну відповідальність за підтримання миру і безпеки на планеті.

Останнім часом в міжнародному праві все частіше стали використовувати поняття «безпека людини». На Всесвітньому саміті 2005 року глави держав та урядів обговорили і визначили поняття «безпека людини». У підсумковому документі вони заявили, що «всі люди мають право бути позбавлені від страху і нужди, маючи рівні можливості користуватися всіма своїми правами і в повній мірі розкривати свій людський потенціал» [4].

Важливо визнати, що нині у світі об'єктивно зростає розуміння необхідності в розширеній парадигмі глобальної безпеки. Як уже згадувалося, сьогодні в поняття глобальної міжнародної безпеки включають військову, політичну, продовольчу, екологічну, космічну, інформаційну та інші види безпеки.

Окрім цього, старі виклики глобальної безпеки постійно видозмінюються (наприклад, загроза ядерного тероризму), також періодично з'являються нові виклики глобальної безпеки (наприклад, пандемія Covid-19), що, у свою чергу, вимагає прийняття на міжнародному рівні політичних і правових рішень.

Правова основа загальної колективної безпеки закріплена в Статуті ООН 1945 р. Преамбула Статуту ООН [5] стверджує: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління від лиха війни ... і в цих цілях ... об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру та безпеки і забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше як в загальних інтересах ...».

Стаття 1 Статуту ООН встановлює, що ООН має в якості першої з чотирьох цілей: «Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру і проводити мирними засобами ... вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру».

Компетенція ООН в галузі підтримання міжнародного миру та безпеки відповідно до Статуту ООН розподілена між головними органами ООН, кожен з яких вносить свій внесок у вирішення практичних проблем і розвиток концептуальних аспектів цієї галузі [6].

На Раду Безпеки ООН, що складається з 15 держав, які діють від імені всіх членів ООН, п'ять з яких є постійними членами, покладено «головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки» (ст. 24 Статуту ООН). Компетенція Ради Безпеки в цій сфері визначена главами V (Рада Безпеки), VI (Мирне вирішення спорів), VII (Дії щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії), VIII (Регіональні угоди) і XII (Міжнародна система опіки) Статуту ООН.

Рада Безпеки ООН має визначати в кожному конкретному випадку наявність спору, «продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки» (ст. 33 Статуту ООН) або ситуації, «яка може призвести до міжнародних суперечок або викликати спір ...» (ст. 34), «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії» (ст. 39).

Рада Безпеки має компетенцію із вжиття заходів щодо мирного вирішення суперечок. Так, вона може:

- вимагати від сторін врегулювати спір за допомогою мирних засобів (ст. 33 Статуту ООН);
- рекомендувати належну процедуру або методи врегулювання (ст. 36);
- розслідувати суперечки і ситуації (ст. 34);
- давати рекомендації сторонам, що сперечаються (ст. 38).

Безумовно, і Генеральний секретар ООН робить серйозний внесок у справу підтримання глобальної безпеки. Так, наприклад, в доповіді Генерального секретаря ООН «Порядок денний для світу» 1992 року була закріплена Концепція міжнародної безпеки. Концепція розроблена з урахуванням змін, що відбулися в міжнародних відносинах (після розпаду СРСР і падіння «залізної завіси») і накопиченого досвіду ООН, вона тлумачить положення Статуту ООН і ґрунтується на головній ролі ООН у запобіганні та врегулюванні сучасних конфліктів. Комплексна роль ООН у сфері підтримання миру і безпеки, згідно з

цією Концепцією, повинна реалізовуватися за допомогою чотирьох видів діяльності.

Превентивна дипломатія – це дії, спрямовані на попередження появи суперечок між сторонами, недопущення переростання існуючих суперечок у конфлікти і обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення. Такі дії включають заходи щодо зміцнення довіри (систематичний обмін військовими місіями, створення регіональних і субрегіональних центрів зі зменшення небезпеки, обмін інформацією; контроль за виконанням міжнародних договорів про роззброєння); встановлення фактів; раннє попередження загроз, аварій, лих; превентивне розгортання і створення нейтральних зон.

Миротворчість – це дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючі сторони до угоди, головним чином за допомогою мирних засобів, які передбачені в гл. VI Статуту ООН.

Підтримання миру – це забезпечення присутності ООН в конкретному регіоні за згодою всіх зацікавлених сторін, як правило, з розгортанням військового і (або) поліцейського персоналу ООН, а також із залученням громадянського персоналу. Підтримання миру як засіб розширює можливості і в плані запобігання конфліктам, і в плані миротворчості. Основні умови успіху підтримання миру: чіткий мандат; співробітництво сторін при виконанні цього мандата; підтримка з боку Ради Безпеки; готовність держав надавати необхідний персонал; належна фінансова та матеріально-технічна підтримка.

Постконфліктне будівництво світового порядку – це дії із виявлення та підтримки структур, які сприятимуть зміцненню світу з метою запобігання рецидиву конфлікту. Ця діяльність спрямована на запобігання повторних спалахів насильства і може включати роззброєння сторін і відновлення порядку, знищення зброї, репатріацію біженців, консультації для персоналу з безпеки, сприяння дотриманню прав людини, реформи або зміцнення урядових установ [7].

Досвід ООН у сфері застосування збройних сил у відповідності до Статуту досить незначний. Вже з 1950-х рр. склалася практика передачі Радою Безпеки ООН її повноважень з проведення операцій національним або багатонаціональним збройним силам. Наприклад, у 1990 р. для припинення агресії Іраку проти Кувейту Рада Безпеки прийняла послідовно кілька резолюцій: в разі невиконання Іраком вимог Ради Безпеки багатонаціональним збройним силам (Великої Британії, США, Франції) було доручено «використовувати всі необхідні засоби відновлення миру в цьому регіоні».

Вперше в міжнародній практиці Рада Безпеки надала Іраку «паузу» (29 листопада 1990 р. – 15 січня 1991 р.) для добровільного виконання всіх прийнятих резолюцій. Оскільки Ірак не виконав вимог Ради Безпеки, об'єднані війська антиіракської коаліції розгромили збройні сили Іраку і звільнили Кувейт. Багатонаціональні сили, що використовувалися у миротворчих операціях, не були пов'язані ні з Військово-штабним комітетом ООН, ні з Генеральним секретарем ООН.

На нинішньому етапі сучасної історії регіональні організації (і загального порядку, і спеціалізовані) довели, що володіють набагато більшими можливостями, ніж ООН та інші організації універсального характеру, можуть ефективно домагатися тих цілей, які передбачено миротворчими операціями, превентивною дипломатією чи постконфліктним врегулюванням [8].

Регіональні організації часто краще розуміють причини кризи та шляхи виходу з неї через географічну близькість до місця подій, а також мають унікальні важелі впливу у своїх регіонах. При цьому в першу чергу вони зацікавлені в запобіганні конфлікту, полум'я якого може перекинутися на сусідні країни і призвести до важких наслідків у всьому регіоні [9].

Якщо говорити про дилему колективної безпеки з погляду НАТО як міжнародної міжурядової організації, то варто відзначити, що Північноатлантичний договір, підписаний 4 квітня 1949 року у Вашингтоні, визначав оборонний статус Альянсу. Стаття 5 Договору не тільки містить посилення на ст. 51 Статуту ООН, але і прямо говорить, що допомога наявними засобами буде надана члену НАТО, що зазнав збройного нападу.

Іншими словами, в Договорі 1949 р. дається традиційна, класична інтерпретація права застосування сили. Більше того, в цій же статті передбачається, що заходи блокової оборони будуть припинені, «коли Радою Безпеки буде вжито заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру і безпеки». У Договорі визначена і його територіальна сфера дії. В першу чергу це території держав-учасниць в Європі або Північній Америці.

У 1999 р. на ювілейній сесії Організації Північноатлантичного договору була прийнята нова стратегічна концепція НАТО. У ній проголошено необхідність дій Альянсу в «кризових ситуаціях» поза рамками ст. 5 Вашингтонського договору і за межами Північноатлантичного регіону.

На форумі Альянсу в Рейк'явіку в травні 2002 р. було прямо заявлено, що союзники готові брати участь в операціях за межами своєї територіальної зони відповідальності. Незабаром НАТО прийняла на себе зобов'язання з виконання різних завдань в Афганістані, Іраку, Судані, Пакистані. Таким чином, наповнюється конкретним змістом офіційно проголошена основна роль Альянсу: бути готовим до виконання своїх місій у всьому світі [10].

Аналіз масштабів і спрямованості внутрішньої і зовнішньої трансформації НАТО свідчить про глобалізацію інтересів Альянсу, прагнення стати не тільки фактично, а й юридично механізмом, здатним дієво впливати на проблеми безпеки у світі. Набуття НАТО глобального характеру знімає і питання про застосування до неї ст. 53 і 54 Статуту ООН, відповідно до яких під керівництвом Ради Безпеки зобов'язані діяти «регіональні угоди або органи», оскільки Статут не передбачає такого керівництва щодо глобальних організацій.

Таким чином, можна підсумувати, що еволюція концепції міжнародної безпеки пройшла довгий і складний шлях: від військової блокової системи до

багатокомпонентної системи глобальної безпеки, що функціонує на основі міжнародного права.

Разом з тим важливо як не перебільшувати можливість міжнародного права, так і не недооцінювати його роль. Перше призводить до побудови відірваних від реальності міжнародного життя схем, друге, безумовно, підриває роль найважливішого засобу підтримки глобальної безпеки.

Глобальна безпека вимагає прийняття не просто окремих нових міжнародних договорів, а розробки ряду міжнародно-правових документів у всіх сферах: військовій, економічній, екологічній, космічній, енергетичній, інформаційній та інших.

При розробці цих міжнародно-правових актів важливо враховувати і універсальність проблем, і регіональну специфіку. Також необхідно посилювати міжнародну інституційну основу боротьби з новими викликами – створювати експертні або міждержавні органи, комісії та комітети. Адже від того, наскільки ефективно і своєчасно це буде зроблено, залежить майбутнє людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грубов В.М. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма. – К.: Тов. «ФАДА». 2007. 554 с.
2. Тункин Г.И. Создание всеобъемлющей системы международной безопасности и международное право // XXX ежегодное собрание Советской ассоциации международного права 28-30 января 1987. Тезисы докладов. М., 1987. С. 3.
3. Митрофанов М.В. Міжнародна екологічна безпека в правовій системі забезпечення ВСМБ // Всеосяжна система міжнародної безпеки і міжнародне право / ред. кол.: В. С. Верещетін (відп. ред.), М.М. Славін, Р.А. Тузмухамедов. М.: Вид-во ІГІП АН СРСР, 1987. С. 66-70.
4. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року», 16 вересня 2005 р. / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e56#Text
5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
6. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія / В.П.Горбулін, А.Б.Качинський. К.: НІСД, 2010. 288 с.
7. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави. / В.Г. Радецький, О.П. Дузь-Крятченко, В.М. Воробйов, В.П. Грищенко та ін. К.: НУОУ, 2010. 592 с.
8. Безпека у глобальному світі / Константинов В.Ю., Мінгазутдінов І.О., Капітоненко М.Г., Галака С.П., Кривонос Р.А. // Міжнародні системи та глобальний розвиток : підручник / кер. авт. колективу О.А. Коппель; за ред..

Л.В. Губерського, В.А. Манжолі. К.: «Київський університет», 2019. С. 389-468.

9. Центр новин ООН. «У січні оновлена Рада Безпеки ООН обговорить шляхи зміцнення співпраці з регіональними організаціями». URL: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=16719>

10. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О.Г.Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; керівн. авт. кол. і наук. ред. О.Г.Білорус. К.: КНЕУ, 2001. 733 с.

REFERENCES

1. Grubov V.M. Evropejs'ka kolektivna bezpeka v umovah globalizacii: liberal'na paradigma / V.M. Grubov. – K.: Tov. «FADA». – 2007. – 554 s.

2. Tunkin G. I. Sozdanie vseob'emlyushchej sistemy mezhdunarodnoj bezopasnosti i mezhdunarodnoe pravo / XXX ezhegodnoe sobranie Sovetskoj asociacii mezhdunarodnogo prava 28-30 yanvarya 1987 Tezisy dokladov. -M., 1987. - S. 3.

3. Mitrofanov M. V. Mizhnarodna ekologichna bezpeka v pravovij sistemi zabezpechennya VSMB / Vseosyazhna sistema mizhnarodnoї bezpeki i mizhnarodne pravo // red. kol .: B. C. Vereshchetin (vidp. red.), M. M. Slavin, R. A. Tuzmuhamedov. - M.: Vid-vo IGiP AN SRSR, 1987. - S. 66-70.

4. Rezolyuciya 60/1, prijnyata General'noyu Asambleeyu Organizacii Ob'ednanih Nacij, «Pidsumkovij dokument Vsesvitn'ogo samitu 2005 roku», 16 veresnya 2005 r. // Verhovna Rada Ukraїni. Zakonodavstvo Ukraїni. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e56#Text

5. Statut Organizacii Ob'ednanih Nacij i Statut Mizhnarodnogo Sudu. // Verhovna Rada Ukraїni. Zakonodavstvo Ukraїni. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

6. Gorbulin V.P. Strategichne planuvannya: virishennya problem nacional'noї bezpeki. monografiya / V.P.Gorbulin, A.B.Kachins'kij. – K.: NISD, 2010. 288 s.

7. Osnovi strategii nacional'noї bezpeki ta oboroni derzhavi. / V.G. Radeč'kij, O.P. Duz'-Kryatchenko, V.M. Vorobjov, V.P. Grishchenko ta in. – K.: NUOU, 2010. – 592 s.

8. Bezpeka u global'nomu sviti / Konstantinov V.YU., Mingazutdinov I.O., Kapitonenko M.G., Galaka S.P., Krivonos R.A. // Mizhnarodni sistemi ta global'nij rozvitok : pidruchnik / Ker. avt. kolektivu O.A. Koppel'; za red.. L.V. Gubers'kogo, V.A. Manzholi. – K.: «Kiїvs'kij universitet», 2019. – s. 389-468.

9. Centr novin OON. «U sichni onovlena Rada Bezpeki OON obgovorit' shlyahi zmichennya spivpraci z regional'nimi organizacijami». URL: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=16719>

10. Globalizacija i bezpeka rozvitku: monografiya / O.G.Bilorus, D.G. Luk'yanenko ta in.; kerivn. avt. kol. i nauk. red. O.G.Bilorus. - K.: KNEU, 2001. - 733 s.